

Ανθρώπινη φύση

Για έναν κομμουνισμό του πεπερασμένου

Επιμέλεια-Διόρθωση: Σουλβί Ρηγοπούλου
Εξώφυλλο: MOTIVO A.E.

© 2013 Εκδόσεις Τόπος & Ευτύχης Μπιτσάκης
ISBN: 978-960-499-078-8

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμία διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά το Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με το Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με το Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς τη γραπτή άδεια του εκδότη.

Εκδόσεις Τόπος
Πλαπούτα 2 και Καλλιδρομίου
11473, Αθήνα
Τηλ.: 210 8222835-856
Fax: 210 8222684

www.toposbooks.gr

ΕΥΤΥΧΗΣ ΜΠΙΤΣΑΚΗΣ

Ανθρώπινη φύση

Για έναν κομμουνισμό
του πεπερασμένου

Για τη Μαρία
για όλα όσα...

Περιεχόμενα

Πρόλογος	11
Εισαγωγή	17
Από το αγελαίο ζώο στην κοινωνική οργάνωση	20
Η ανθρώπινη νόηση: δυϊσμός ή προϊόν της κοινωνικής ζωής;	23
Ο άνθρωπος, κοινωνικό, έλλογο ον	26
Η δουλεία	29
Από τις πρώτες μορφές ιδιοκτησίας στο κεφάλαιο	33
Κεφάλαιο Πρώτο	
Διακόσια χρόνια κεφαλαιοκρατικής «προόδου»	43
Οι πρώιμες αστικές αντιλήψεις για την πρόοδο	48
Η κριτική των κλασικών του μαρξισμού	56
Διακόσια χρόνια κεφαλαιοκρατικής «προόδου»	69
Παγκοσμιοποίηση: αντιφάσεις και δυνατότητες	74
Κεφάλαιο Δεύτερο	
Ανθρώπινη φύση: αντιφάσεις και δυνατότητες	89
Η μεταφυσική αντίληψη για την ανθρώπινη φύση	91
Για τη νομιμότητα και την εξηγητική λειτουργία της έννοιας	95
Ο άνθρωπος, βιολογικό και κοινωνικό ον	101
Οι ταξικές κοινωνίες και το πρόβλημα της ουσίας του ανθρώπου	108
Η ανθρώπινη φύση και η σοσιαλιστική προοπτική	116

Κεφάλαιο Τρίτο

Η ανθρώπινη φύση

είναι συμβατή με τον σοσιαλισμό;	125
Ο άνθρωπος ως φυσικό και κοινωνικό ον	128
Από την αισθητικο-κινητική δραστηριότητα στην εννοιακή σκέψη	131
Ο άνθρωπος, γενετικά κοινωνικό ον	138
Η ανθρώπινη φύση	151
Ανθρώπινη ουσία	161
Τελικές παρατηρήσεις	167

Κεφάλαιο Τέταρτο

Ο τρομερός εικοστός αιώνας	171
Τα ιστορικά όρια του καπιταλισμού	172
Δύο βασικές θέσεις του μαρξισμού: και πρώτα, η πρώτη	175
Και τώρα η δεύτερη θέση: η κατάρρευση	186

Πέμπτο Κεφάλαιο

Για τον κομμουνισμό του πεπερασμένου	199
Η δομική κρίση του καπιταλισμού και η επιβίωση της ανθρωπότητας	202
Όταν «οι νεκροί βαραίνουν σαν βραχνάς...» (Μαρξ)	207
Το πρόβλημα της ηγεμονίας	214
Το πρόβλημα των συμμαχιών	220
Για τον κομμουνισμό του πεπερασμένου	223
Για μια ενδοκοσμική ηθική	230
Για μια ρεαλιστική κομμουνιστική ουτοπία	238

Πρόλογος

Πριν από εκατόν εξήντα τέσσερα χρόνια, οι Μαρξ και Ένγκελς έγραφαν στο *Κομμουνιστικό Μανιφέστο*: «Ένα φάντασμα πλανιέται πάνω από την Ευρώπη. Το φάντασμα του κομμουνισμού. Όλες οι δυνάμεις της γερασμένης Ευρώπης ενώθηκαν σε μια ιερή συμμαχία για να κυνηγήσουν αυτό το φάντασμα: Ο πάπας και ο τσάρος, ο Μέτερνιχ και ο Γκιζό, οι Γάλλοι ριζοσπάστες και οι Γερμανοί αστυνομικοί»¹. Το *Μανιφέστο* γράφτηκε το 1847 και τυπώθηκε λίγες μέρες πριν από την επανάσταση του 1848 στη Γαλλία. Στην επανάσταση αυτή εμφανίστηκε για πρώτη φορά το προλεταριάτο «με τις κόκκινες σημαίες του».

Το «φάντασμα» τρόμαξε τότε τους αστούς της Ευρώπης. Είκοσι περίπου χρόνια αργότερα θα έπαιρνε σάρκα και οστά με την *Κομμούνα* των Παρισίων. Οι κομμουνάροι σφαγιαστήκαν από τους αστούς, αλλά για πρώτη φορά στην ιστορία υπήρξε μια εφήμερη έστω απόπειρα κομμουνιστικής οργάνωσης της κοινωνίας. Ακολούθησε το 1905 στη Ρωσία, και οι κρεμάλες του Στολύπιν. Δώδεκα χρόνια αργότερα, η μεγάλη Οκτωβριανή Επανάσταση. Οι «δημοκρατίες» της Ευρώπης (και όχι μόνον αυτές) προσπάθησαν να πνίξουν τη νεαρή σοβιετική δημοκρατία στο λίκνο της. Ακολούθησε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, που από ενδοϊμπεριαλιστικός μετατράπηκε σε αντιφασιστικό με τη συμμετοχή της Σοβιετικής Ένωσης και με την ανάπτυξη των κινημάτων αντίστασης που οργανώθηκαν και καθοδηγήθηκαν κυρίως από τα κομμουνιστικά κόμματα της Ευρώπης. Δίπλα στη Σοβιετική Ένωση δημιουργήθηκαν οι Λαϊκές Δημοκρατίες. Στη συνέχεια ήρθε η νίκη της μεγάλης Κινεζικής Επανάστασης, η νίκη της Κουβανέζικης, οι ήττες των ιμπεριαλιστών στο Βιετνάμ, τα ανταποικιοκρατικά-απελευθερωτικά

1. Κ. Μαρξ, Φ. Ένγκελς, *Το Κομμουνιστικό Μανιφέστο*. Ηριδανός, Αθήνα, 1974, σ. 36.

κινήματα της Αφρικής, το μεγάλο κίνημα της Ειρήνης, η άνθηση ενός νέου, *αριστερού πολιτισμού* στις χώρες της Ευρώπης. Το «φάντασμα του κομμουνισμού» είχε αρχίσει να αποκτά σάρκα και οστά σε μεγάλο μέρος του πλανήτη.

Η ιστορία φαινόταν να επιβεβαιώνει τις κοσμογονικές προοπτικές του Μαρξ, του Λένιν και γενικότερα του μαρξισμού. Και οι αστοί είχαν παλαιότερα πραγματοποιήσει τις επαναστάσεις τους, με τυπική περίπτωση τη Γαλλική. Αλλά η «επαναστατική» αστική τάξη σύντομα θα μεταλλασσόταν σε αντιδραστική, μπροστά στον νέο εχθρό: *το προλεταριάτο*. Ιδού τι έγραφε για τις αστικές επαναστάσεις ο Μαρξ στη *18η Μπρυμαίρ*: «Οι αστικές επαναστάσεις, όπως π.χ. οι επαναστάσεις του 18ου αιώνα, βαδίζουν ορμητικά από επιτυχία σε επιτυχία, τα δραματικά τους αποτελέσματα ξεπερνούν το ένα το άλλο, άνθρωποι και πράγματα φαίνονται σαν να περιβάλλονται από αστραφτερά διαμάντια, η έκσταση είναι το πνεύμα της ημέρας. Μα οι επαναστάσεις αυτές ζουν λίγο καιρό. Γρήγορα φτάνουν στο αποκορύφωμά τους και μια μακροχρόνια αποχάνωση κυριεύει την κοινωνία, προτού μάθει να αφομοιώνει νηφάλια τα αποτελέσματα της ορμητικής και θυελλώδους εποχής της»².

Οι αστικές επαναστάσεις «ζουν λίγο καιρό». Γιατί; Επειδή έχουν ήδη εκπληρώσει τον ιστορικό τους ρόλο: αστικό δίκαιο, ανάπτυξη του εμπορίου και της βιομηχανίας, ανάπτυξη των φυσικών επιστημών και της τεχνολογίας, αστική κοινοβουλευτική δημοκρατία κ.λπ. Η Ευρώπη του 19ου αιώνα είχε ήδη μεταμορφωθεί. Αλλά τώρα στο ιστορικό προσκήνιο πρόβαλε η εργατική τάξη. Ο αιώνας των προλεταριακών επαναστάσεων ανέτειλε στον ορίζοντα.

Τι έγραφε για τις νέες, προλεταριακές επαναστάσεις στο ίδιο έργο ο Μαρξ; Ας το θυμηθούμε: «Αντίθετα, οι προλεταριακές επαναστάσεις του 19ου αιώνα κάνουν αδιάκοπη κριτική στον εαυτό τους, διακόπτουν κάθε τόσο την ίδια τους την πορεία, ξαναγυρνούν σε εκείνο που φαίνεται ότι έχει πραγματοποιηθεί για να το ξαναρχίσουν από την αρχή, περιγελάνε με ωμή ακρίβεια τις μισοτελειωμένες δουλειές, τις αδυναμίες και τις ελλειψότητες των πρώτων τους προσπαθειών, φαίνονται να ξαπλώνουν κάτω τον αντίπαλό τους μόνο και μόνο για να του

2. Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, Ηριδανός, Αθήνα, 1977, σ. 15.

δώσουν την ευκαιρία να αντλήσει καινούργιες δυνάμεις από τη γη και να ορθωθεί πάλι πιο γιγάντιος μπροστά τους, οπισθοχωρούν συνεχώς μπροστά στην ακαθόριστη απεραντοσύνη των σκοπών τους, ώσπου να δημιουργηθεί η κατάσταση που κάνει αδύνατο κάθε πισωγύρισμα, και όπου οι ίδιες οι περιστάσεις φωνάζουν: *Ίδού η Ρόδος, ιδού και το πήδημα! Εδώ είναι το ρόδο, εδώ χόρευσε*³.

Η ιστορία φαίνεται να διαψεύδει τον Μαρξ. Θα το συζητήσουμε στην πορεία του βιβλίου. Τώρα εδώ: Ο εικοστός αιώνας ήταν ο αιώνας των νέων επαναστάσεων και των μεγάλων ελπίδων. Φαινόταν ότι θα ήταν ο αιώνας του κομμουνισμού. Όμως: Όσοι είχαν μάτια για να βλέπουν και αυτιά για να συλλαμβάνουν τους υπόκωφους τριγμούς του ιστορικού γίνεσθαι, θα είχαν αντιληφθεί ότι οι κόκκινες σημαίες, οι παρελάσεις, τα μεγάλα λόγια των ηγετών, οι επιστημονικές και τεχνολογικές επιτυχίες δεν θα μπορούσαν να εμποδίσουν την κρίση που ωρίμαζε στο εσωτερικό τής κατά Μπους «αυτοκρατορίας του κακού». Και ξαφνικά, στη δεκαετία του '90, το σοσιαλιστικό στρατόπεδο κατέρρευσε. Κατέρρευσε χωρίς αντίσταση, σαν να μην είχε υπάρξει. Στα ερείπιά του φύτρωσε ο καπιταλισμός της μαφίας και στην πορεία ο μεγαλορωσικός ιμπεριαλισμός. Ακολούθησε ο άγριος καπιταλισμός της Κίνας (μια σφαίρα στο σβέρκο για τους διαφωνούντες), ο εκφυλισμός των καθεστώτων που προέκυψαν από τα αντι-αποικιοκρατικά κινήματα σε δικτατορίες, και η κρίση ή ακόμα και η εξαφάνιση των κομμουνιστικών κομμάτων. Τι είχε συμβεί λοιπόν;

Οι νικητές, πονηροί, δεν πολυπανηγύρισαν για τη νίκη τους: Ήξεραν ότι «τα φαντάσματα» δεν πεθαίνουν. Προέβλεψαν βέβαια το τέλος της ιστορίας, το τέλος των ιδεολογιών και μια κοινωνία παραγωγικών και καταναλωτικών διποδων. Οι προφητείες «του τέλους της ιστορίας» διαψεύστηκαν χωρίς να μακροημερεύσουν. Τι έκαναν οι καπιταλιστές στην πράξη; Από τη στιγμή που έλειψε «το αντίπαλο δέος», το σοσιαλιστικό στρατόπεδο, είχε έλθει η ώρα του άγριου νεοφιλελευθερισμού και των πολέμων της Νέας Τάξης. Όπως γράφει ο Γάλλος φιλόσοφος René Schéfer, η κρίση του κομμουνισμού, που κατά τους ιδεολόγους του καπιταλισμού θα εξασφάλιζε την κί-

3. Κ. Μαρξ, *Η 18η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*, ό.π., σ. 15.

νηση της κοινωνίας προς την ελευθερία, είχε ως συνέπεια «το θρίαμβο του “σύμπαντος” της τρομοκρατίας». Είχε ως συνέπεια να «αναγεννηθεί η βαρβαρότητα του πολιτισμού». Η Ευρώπη, κατά τον Γάλλο φιλόσοφο, «είναι νεκρή ως πρόταση του μέλλοντος, εναντίον των ουτοπιών». «Η Ευρώπη επιστρέφει στην εποχή πριν από την αστική επανάσταση. Στην εποχή του Ντίκενς, χωρίς τις προοπτικές που διακρίνονταν εκείνη την εποχή»⁴.

Γιατί λοιπόν αυτή η κοσμοϊστορική καταστροφή, η μεγαλύτερη ιστορική οπισθοδρόμηση; Υπήρξαν και υπάρχουν σοβαρές απόπειρες να ερμηνευθεί η κατάρρευση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου. Μία σύντομη ανάλυση θα επιχειρηθεί στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου. Αλλά ήδη μια συστηματική απόπειρα επιχειρήσα με το βιβλίο μου *Ένα φάντασμα πλανιέται*⁵. Εδώ θα επισημάνω τις απλοϊκές απαντήσεις που δίδονται από κόμματα, δημοσιογράφους, συγγραφείς και λαϊκούς ανθρώπους. Σημειώνω: Ο μαρξισμός ήταν λάθος. Πρόδρομος των γκουλάγκ. Ο μαρξισμός ήταν σωστός, αλλά εφαρμόστηκε λανθασμένα. Αίτιος της καταστροφής, ο Στάλιν. Ο σοσιαλισμός προδόθηκε από τους Γκορμπατσώφ και Σια. Και μια περισσότερο «φιλοσοφική» ερμηνεία: *Ο σοσιαλισμός είναι ένα ευγενικό ανθρωπιστικό ιδεώδες, αλλά ανεφάρμοστο επειδή είναι ασύμβατο με την εγωιστική ανθρώπινη φύση. Για τις πρώτες «ερμηνείες» παραπέμπω τον αναγνώστη στο δικό μου «φάντασμα». Η τελευταία, η δήθεν ασυμβατότητα του σοσιαλισμού και του κομμουνισμού με την ανθρώπινη φύση, αποτελεί το αντικείμενο αυτού του βιβλίου.*

Αλλά αυτό το θεμελιακό ερώτημα για το μέλλον της ανθρωπότητας δεν θα το αντιμετωπίσω με τον συνήθη τρόπο της παραδοσιακής φιλοσοφίας, δηλαδή με τη μέθοδο της φιλοσοφικής αφαίρεσης, που θεωρεί τον άνθρωπο ανιστορικό ον, φορέα του προπατορικού αμαρτήματος, στερημένο από ελεύθερη βούληση, ή αντίθετα φορέα ελεύθερης βούλησης, δωρεάς του Δημιουργού, φορέα του γίγνεσθαι της Ιδέας που επιστρέφει στον εαυτό της με την άρση της αλλοτρίωσης. Εντέλει, ως *άνθρωπο-αστό, τελικό προϊόν της Ιστορίας.*

Ο άνθρωπος αντιμετωπίζεται εδώ ως βιολογικό, φυσικό,

4. R. Schérer, *Utopies Nomades*, Les Presses du Réel, Paris, 2009, XX, σ. 45 κ.ε.

5. Ε. Μπιτσάκη, *Ένα φάντασμα πλανιέται*, εκδ. Στάχυ, Αθήνα, 1992, 3η έκδ., ΚΨΜ, Αθήνα, 2011.

γενετικά κοινωνικό όν, που ξεπερνώντας την καθαρά ζωική φύση του δημιουργεί ιστορία. *Η βασική θέση του βιβλίου είναι ότι δεν υπάρχει αναλλοίωτη ανθρώπινη φύση.* Ότι δεν υπάρχει ανθρωπολογικό εμπόδιο για μια κοινωνία κοινής προσπάθειας και αλληλεγγύης. Ότι η βαρβαρότητα που δεσπόζει στην ιστορία, δεν είναι η μοίρα της ανθρωπότητας. Η βασική αυτή θέση συνάγεται από μια κατά το δυνατόν συγκεκριμένη μελέτη κύριων χαρακτηριστικών της προϊστορίας, της εποχής του καπιταλισμού, της ιστορίας και δεδομένων των βιολογικών επιστημών, της ψυχολογίας και της γνωσιοθεωρίας.

Ας θυμηθούμε τον πρώτο στίχο της Διεθνούς: «Εμπρός της γης οι κολασμένοι, της πείνας σκλάβοι, εμπρός, εμπρός». Την εποχή που γράφτηκαν αυτοί οι στίχοι την ακολούθησαν οι μεγάλες επιστημονικές και τεχνολογικές επαναστάσεις. Οι ιδεολόγοι της πρώιμης αστικής τάξης προέβλεπαν τον ερχομό μιας κοινωνίας της αφθονίας, του δικαίου, της ελευθερίας και της ειρήνης. Σήμερα οι άνθρωποι έχουν φτάσει στα άστρα, αλλά η πείνα και η φτώχεια μαστίζει μεγάλο μέρος του πληθυσμού, ακόμα και των αναπτυγμένων χωρών. Η ανεργία είναι πλέον δομική, μόνιμη στις χώρες του αναπτυγμένου καπιταλισμού, ενώ η οικονομία, οι φυσικοί πόροι και η εργατική δύναμη των «υπανάπτυκτων» χωρών λεηλατούνται από τις κυρίαρχες πολυεθνικές. Κύρια, βασική αντίθεση της εποχής μας παραμένει η αντίθεση κεφαλαίου και εργασίας. Αλλά η βασική αυτή αντίθεση είναι η μήτρα παράγωγων αντιθέσεων. Μία από αυτές είναι η αντίθεση ανθρώπου-φύσης, η οποία αν και παράγωγη, τείνει να γίνει δεσπόζουσα. Όπως έγραφε ο Ένγκελς, ο καπιταλισμός είδε τη γη όπως ένας ξένος στρατός μια κατακτημένη χώρα. Συνέπειες: κατασπατάληση και τάση εξάντλησης των φυσικών αποθεμάτων, πόλεμοι για ενεργειακές πηγές, σήμερα για νερό, μεταλλεύματα, καλλιεργήσιμη γη κ.λπ. Η αυτοκαταστροφή του ανθρώπινου είδους με τα πυρηνικά είναι ένα ενδεχόμενο⁶.

Ο εικοστός αιώνας είχε γεννήσει την έλλογη ελπίδα ότι η ανθρωπότητα, χάρη στην επιστήμη και την τεχνολογία, θα περνούσε επιτέλους «από το βασίλειο της ανάγκης στο βασίλειο της ελευθερίας». Ο εικοστός πρώτος αιώνας ξεκίνησε ως

6. Βλ. I. Mészáros, *Beyond Capital*, Merlin Press, 1995.

εποχή αντεπαναστάσεων, καταρρεύσεων και χαμένων ελπίδων. «Καιροί της καταστροφής» κάθε ανθρωπιστικού ιδεώδους. Καιροί του χλευασμού. Αλλά και καιροί της αγανάκτησης, των αυθόρμητων κινημάτων διαμαρτυρίας, σημείων αναγέννησης της μαρξιστικής θεωρίας και –γιατί όχι– νέων μορφών περάσματος από τον ιστορικά ξεπερασμένο καπιταλισμό, σε νέες, βιώσιμες μορφές συλλογικής κοινωνικής συμβίωσης.

Το ζώο που εξελίχθηκε σε άνθρωπο, σε έλλογο «ζώο», που κατέκτησε τους «ουρανοί» και φώτισε τις «ελάχιστες» φευγαλέες μορφές του υπομικρόκοσμου, κινδυνεύει να αυτοκαταστραφεί από τα δημιουργήματά του. Τώρα πια δεν πρόκειται μόνο για το «ψωμί». Πρόκειται για την επιβίωση του ανθρώπινου είδους: *Θα μπορέσουν οι άνθρωποι να ελέγξουν τις φοβερές δυνάμεις που αποκάλυψαν;* Προϋπόθεση: Μια κοινωνία «ελεύθερη και ελεύθερα συνεταιρισμένων παραγωγών». Ο σοσιαλισμός δεν είναι μόνο αναγκαίος, σήμερα, για να αποτραπεί ο ολοκληρωτικός εκβαρβαρισμός της ανθρωπότητας ή και η εξαφάνισή της. Ο σοσιαλισμός είναι και εφικτός. Είναι και πραγματοποιήσιμος. Αυτήν τη θέση θα επιχειρήσω να θεμελιώσω θεωρητικά. Αλλά: Σύν Αθηνά και χείρα κίνει!

Μάιος 2013